



VILJO RASILA

## Suomen kartanolaitoksen viimeinen kukoistuskausi

**Eino Jutikkalan historiapalkinnon saajan emeritusprofessori Viljo Rasilan esitelmä Eino Jutikkalan 100-vuotismuistojuhlissa 24.10. 2007.**

■ Eino Jutikkala teki väitöskirjansa Suomen 1700-luvun kartanolaitoksesta ja alkoi sen jälkeen yhdessä Gabriel Nikanderin kanssa koota hakuteosta *Suomen kartanot ja suurtilat*. Teoksen ensimmäinen nide ilmestyi syksyllä 1939, jolloin kartanoiden elämä vielä jatkui vakaana ja turvallisena. Jutikkala on Hämeen historiassa kirjoittanut, että maailmansotien välinen kausi oli ”vilkkain kartanoiden rakennuskausi, minkä Hämeen historia tuntee”. Se oli koko maassa kartanoiden kukoistuskautta. Kartano oli – Jutikkalan sanoin – alueensa keskus, jolla oli ”oma edustava merkityksensä ja asemansa maalaisyhteisössä”.<sup>1</sup>

Teoksen kolmas osa ilmestyi 1945, jolloin Suomessa oli juuri aloitettu siirtoväen asuttaminen. Kun pääosa siirtoväestä oli maanviljelysväestöä ja kun muut elinkeinot eivät tarjonneet riittävästi työpaikkoja, oli saatava maata viljeltäväksi. Uuden pellon raivaaminen olisi ollut liian hidasta, joten maata oli otettava valmiista pellostä. Sitä otettiin ensin valtion, kuntien, seurakuntien

yms. tiloista, mutta kaikkiaan 69 % valmiista pellostä jouduttiin ottamaan yksityisten tilojen ja nimenomaan suurtilojen viljelysmaista.<sup>2</sup>

Voidaan sanoa, että Suomi hoiti sotapakolaistensa asiat mallikelpoisella tavalla, ilman pakolaisleirejä ja hyvässä sovussa, mutta seurauksena oli Suomen kartanolaitoksen loppu. Mainitun kolmannen osan esipuheessa Jutikkala jo arvelikin, että teos, jonka tarkoitus oli kartanoiden esittely, tulee olemaan Suomen kartanoiden ja kartanokulttuurin nekrologia.<sup>3</sup>

Yksityisten tilojen luovutusvelvollisuus määriteltiin 5.5.1945 annetussa Maanhankintalaissa progressiivisen asteikon mukaan siten, että alle 25 hehtaarin peltoalasta ei tarvinnut luovuttaa mitään, 120 hehtaarin oli luovutettava 50 % ja 800 hehtaarin peltoalasta peräti 80 % eli neljä viidesosaa. Meillä on totuttu sanomaan suurtilaksi selkeästä tilasta, jossa on peltoa vähintään sata hehtaaria eli yksi neliökilometri. Tällaisia vähintään sadan peltohehtaarin tiloja, joita kartanot yleisesti olivat, oli 1941 ollut 731, vuonna 1950 niitä oli vain 223.

Täysimääräistä luovutusvelvollisuutta voitiin tietyin ehdoin lieventää,<sup>4</sup> mutta suuri osa hyvässä viljelyksessä olleista kartanoista luovutti pelloistaan 60–70 %. Jäljelle jäi silloin vain kolmasosa entisestä. Koko tulevaisuus oli suunniteltava uudelleen. Karjaa oli vähennettävä, navetta, talli ja muut talousrakennukset jäivät puolityhjiksi, työväkeä oli vähennettävä. Maisema muuttui, kun pelloille nousi uusien asukkaiden taloja. Moni kartanonomistaja myi loputkin maansa ja jäljelle jäi vain pihapiiri. Miltä tämä kaikki kartanoiden seinien sisällä tun-

tui ja miten erilaiset yllättäen eteen tulleet ongelmat ratkaistiin, sitä ei ole tutkittu.

Enin osa kartanoista jatkoi maataloutta supistuneissa puitteissa ja työväen vähettyä jopa perheviljelmänä. Osa etsi uusia tuotantomuotoja, osa lisäansioita maatalouden ulkopuolelta, osa on nyt museona, turistikohteena tai juhlapitopaikkana. Oman aikamme tietosanakirjan Wikipedian mukaan kartano tarkoittaa kylästä erillään olevaa riittävän suurta ja näyttävää talonrakennusta ja siihen liittyvää maata. Maalla on täten enää vain toisarvoinen merkitys. Tärkeintä on komea rakennus, jossa voi aistia entisaajan loisteliasta elämää, kuten turistiesitteissä sanotaan.

Vanha kartanolaitos olisi jo kadonnut muutenkin. Vanhoille kartanoille oli ominaista runsas ihmistyö ja omavarainen talous, josta tekninen kehitys ja kohonneet palkkakustannukset olisivat tehneet lopun. Itse asiassa kartanolaitoksen katoaminen oli alkanut paljon aikaisemmin.

Kartanot syntyivät aikanaan aatelille annettujen läänitysten myötä ja vielä 1800-luvun alussa kartano tarkoitti nimenomaan aatelisten itse asumaa kartanoa, säteriä, jossa oli runsaasti maata eli lääniä, ja jonka päärakennus oli pyritty rakentamaan ja sisustamaan omistajansa arvon mukaisesti. Vuonna 1864 säädettiin kuitenkin, että tällaisen asumakartanon sai omistaa myös aateliin kuulumaton henkilö. Aatelissäätö hyväksyi muutoksen siitä yksinkertaisesta syystä, että aatelittomilla liikemiehillä oli rahaa ja näin tilojen rahallinen arvo saatiin pidettyä korkeammalla kuin jos ostajina olisi ollut vain aatelin oma pieni joukko. Näin myös Jutikkalan vanha allodisäteri siirtyi aatelittoman talonpoikaissuvun omistukseen, kun Eino Jutikkalan isoisä osti sen.<sup>5</sup>

Vuoden 1864 päätöksellä oli kaksinainen merkitys. Sen jälkeen kartano ei enää ollut vain aatelisherralle läänitetty alue, oma lääni omine alustalaisineen, vaan se saattoi olla jopa osakeyhtiömuotoinen liikeyritys. Toisaalta, kun kartanon omistajalta ei enää edellytetty aateluutta, kartanoiksi alettiin kutsua myös muita suuria maaomaisuuksia kuten suuria virkataloja ja rustholleja. Tarpeen vaatiessa vanhoja kartanoita sanottiin

erikseen herraskartanoiksi. Edellä mainitussa hakuteoksessa Jutikkala käyttikin otsikkoa ”Suomen kartanot ja suurtilat”, jolloin mukaan on otettu varsinaisten vanhojen kartanoiden lisäksi myös sellaiset muut tilat, joiden peltoala on ollut vähintään tuo suurviljelmän raja, sata hehtaaria.

Sääty-yhteiskunta mureni. Vuoteen 1906 saakka kartanonomistajat hallitsivat kahta valtiopäivien neljästä säädystä. Aateli omisti useimmat kartanot ja kaikilla sen edustajilla oli vahvat siteet omiin sukukartanoihinsa. Talonpoikaissäädystä taas suurtilojen omistajilla oli suurin äänimäärä ja hallitseva asema. Säädyn tunnetuimpia edustajia oli Agaton Meurman, joka omisti Kaarina Mauntyttären historiasta tutun Liuksialan kartanon, mutta ei kuulunut aateliin. Vuoden 1906 jälkeen kartanon rengillä oli vaaleissa sama äänivalta kuin kartanon herralla, yksi ääni kummallakin. Muutos oli mielialojen kehitystä ajatellen ehkä liian äkillinen.

## Kartanon väkeä

Vuodesta 1918 alkoi torpparien itsenäistämisen, mutta sen merkitys ei ollut kartanoiden kannalta niin suuri kuin usein ajatellaan. Torpat olivat kartanoiden mailla, mutta ne olivat jo valmiiksi erillisiä viljelmiä omine rakennuksineen eikä niiden erottaminen vähentänyt kartanon omassa viljelyksessä olevaa peltoa. Vastustusta herätti lakiin sisältyvä pakko ja korvausten alimitoitus.

1. Eino Jutikkala (1932) *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana I–II*, Historiallisia tutkimuksia XV SHS; E. Jutikkala–G. Nikander (1939–45) *Suomen kartanot ja suurtilat I–III*; Eino Jutikkala (1969) *Maalaisyhteiskunta siirtoväen tuloon saakka, Hämeen historia IV*, 90, 103.

2. K. U. Pihkala (1967) *Siirtoväen ja rintamamiesten asuttaminen. Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919–1950*, WSOY, 243; H. Roiko–Jokela (2004) ”Asutustoiminnalla sodasta arkeen”, *Suomen maatalouden historia III*, toim. Pirjo Markkola, SKS 27.

3. Mt. III 8.

4. Maanhankintalaki ja siihen liittyvä lainsäädäntö sekä toimeenpano-ohjeita. Maatalousministeriön Asutussasiainosaston julkaisuja 7/1945.

5. Asetus 2.4.1864: Eino Jutikkala (2003) ”Kartanot”, *Suomen maatalouden historia I*, 385 SKS; Keijo K. Kulha (2006) *Jutikkala. Tinkimätön akateemikko*, Edita 12.



*Jutikkalan kartano Sääksmäellä 1929. Museovirasto/Lautri Kuusanmäki.*

Jonkinlainen symbolinen merkitys oli sillä, että kartanoilla ei enää tämän jälkeen ollut feodaaliseen kartanolaitokseen olennaisena osana kuuluneita alustalaisia. Toisaalta tavallisilla talonpojilla oli tuolloin jo monin verroin enemmän torppareita kuin säätyläisten omistamissa kartanoissa, joten kartanot eivät olleet torppien suhteen missään erikoisasemassa.

Torppien erottamisen suurin merkitys oli siinä, että kartanot joutuivat korvaamaan torpparien päivätyöt eli taksvärkit ottamalla lisää renkejä. Tämäkään muutos ei ollut järjestyttävä, sillä työvoimaa oli saatavilla ja oman säännöllisen renkityövoiman käyttö oli huomattavasti yksinkertaisempaa ja tehokkaampaa kuin torpparien taksvärkkityö, jossa miehet vaihtuivat päivittäin.

Työväkeä oli toki ollut ennenkin, mutta se on jäänyt mm. kaunokirjallisuudessa taustalle. Jopa sellainen suomalaisen maa-seudun kuvaus kuin Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* unohtaa varsinaisen työväen. Teos katsoo asioita päähenkilönsä Akseli Koskelan kaunaisesta näkökulmasta, kylän herrasväet ja talolliset kuvataan nimeltä mainiten ja usein kasvopiiirteitä myö-

ten, myös vertaiset eli muu torppariväestö tunnetaan nimeltä, mutta vähäväkisimmät unohtuvat. Akseli teki koko nuoruutensa taksvärkkiä pappilaan, arkista työtä yhdessä pappilan renkien kanssa, mutta ne ihmiset eivät häntä kiinnostaneet. Kirkkoherra Salpakarin erään tuskailun mukaan pappilassa oli yhtä aikaa ainakin yksitoista palkollista,<sup>6</sup> vuosien saatossa kaikkiaan kymmeniä, mutta heistä on nimen saanut vain kaksi sisäpiikaa, hekin vain etunimen. Kartanossa oli työväkeä vähintään yhtä paljon, mutta sieltä mainitaan nimettömän voudin lisäksi vain muonamies Preeti Leppänen. Muutoinkin työväki on vain kuin varjo seinällä eikä itsellisiä näy missään. Teoksen kokonaisuus ei heitä edellytä.

Tästä seurasi aikanaan se, että työväki unohtui myös teoksen lukijoilta. Akseli Koskela, vakavarainen torppari ja kahden hevososen omistaja, kuului täten kurjimpaan väestöön ja vuoden 1918 sodasta tuli korostetusti torpparien sota, ehkä enemmän kuin Linna itsekään oli tarkoittanut. Tosiasia näet on, että me ihmiset teemme loogiset ja omasta mielestämme aivan oikeat päätelmämme aina vain sen tiedon varassa, mikä

meillä on. Tämä on pelottava seikka, sillä ei vain vankka usko vaan myös perusteellinen tutkimus nojaa aina loogiseen päätteelyyn, jonka pohjana voi olla puutteellinen tai väärin painotettu tieto. Sama koskee taiteessa korostuvaa ja historiantutkimukseenkin tarjottua eläytymistä. Myös se saattaa tuntua hyvinkin todelta, mutta johtaa harhaan, jos painotus ontuu.

Kartanoiden työväen unohtaminen johdetaan juuri painotuksesta. Historiassa merkitsee jotain vain se, mikä muuttaa kehityksen suuntaa, ja kaunokirjallisuus huomaa vain sen, mikä ajassa liikkuu. Historia tuntee työväen joukkoliikkeenä, mutta yksittäinen renki oli vailla merkitystä, sillä hän oli kuin koneen osa, joka tarvittaessa voitiin vaihtaa toiseen samanlaiseen. Maatyöväki oli kuitenkin olennainen osa kartanolaitosta ja koko Suomen maaseutua.

Kartanoiden työvoimasta on käyttökelpoisia tilastotietoja ainoastaan vuodelta 1940.<sup>7</sup> Kaikki työ tehtiin kuitenkin silloin vielä lähes kokonaan ihmisten ja hevosten voimin. Suurtilojen keskikoko oli 167 hehtaaria ja tilalla oli keskimäärin 15–16 hevosta sekä 50–60 lehmää. (Jutikkalassa oli 157 ha peltoa, 15 hevosta ja 50 lehmää.<sup>8</sup>) Tällaisen tilan palveluksessa oli jälleen keskimääräisesti laskien kaksitoista miestä ja seitsemän naista, kun joukkoon on luettu myös pehtorit ja karjakot, joita oli ainakin suurimmilla tiloilla. Miehistä kolme tai neljä oli perheellisiä muonamiehiä, jotka asuivat omassa asunnossaan ja saivat kartanosta perheen tarvitsemat elintarvikkeet sekä pienen rahapalkan. Muut olivat talon väentuvassa tai pirtissä asuvia naimattomia renkejä. Naisista pari saattoi olla sisäpiikoja ja joku muonamiehen vaimo, mutta muut olivat piikainkamarissa tms. asuvia navettapiikoja. Kun ympäristöstä saatiin tilapäistyövoimaa, elopellolle saatiin jopa kolmenkymmenen hengen joukko, joka leikkasi 11–12 hehtaarin rukiin parina poutapäivänä. Suuremmissa kartanoissa työväkeä oli tietysti enemmän, pienemmissä vähemmän.

Varsinaisen peltotyön suorittivat renkit, joiden työpäivä maailmansotien välisenä aikana alkoi kesäisin aamulla klo 7 ja päät-

tyi illalla puoli 7.<sup>9</sup> Välillä oli puolentoista tunnin ruoka-aika, jotta hevoset ennättivät syödä, sekä kaksi kahvitaukoa. Kahvia oli eväspulloissa. Talven pimeänä aikana päivä oli lyhyempi. Maatalouden työ on kausiluontoista, minkä vuoksi renkien määrä täytyi mitoittaa kiireimpien aikojen tarpeen mukaan. Monen kartanon puisto saa kuitenkin kiittää ulkonäöstään sitä, että renkejä oli luppoaikoina liikaa ja että heille täytyi silloin löytää jotain mielekästä työtä, vaikkapa vain puistokäytävien laittoa.

Navettapiikojen lukumäärä riippui tietysti karjan määrästä. Yksi piika saattoi lypsää 10–12, jopa 15 lehmää aamuin illoin. Työ alkoi viimeistään aamuviideltä, sillä maito oli saatava meijeriin muiden työpäivän alkaessa. Kesällä navettapiikat osallistuivat myös peltotöihin, talvella tehtiin puhdetöitä.

Palvelusväen elintaso ei ollut korkea. Olen käynyt väentuvassa, jonka ovensuussa oli puinen kerrossänky kahta renkiä varten ja vastapäisellä seinällä toinen kerrossänky, jossa silloin keskitalvella asusti kaksi piikaa. Jokaista varten oli seinällä oma pieni kaappi. Tunsin kuitenkin toisen renkin taustan ja tiedän, että kotonaan hänellä olisi ollut vielä ahtaampaa. Samoin on syytä muistaa saman ajan palvelijoiden asuinolot kaupungeissa.

Asunnon ja ruoan lisäksi renkit ja piikat saivat rahapalkkaa, jonka määrää ei voi mielekkäästi verrata myöhempisiin palkkoihin. Se määräytyi markkinoiden mukaan ja vaihteli paikkakunnittain. Olennaista on, että elinkustannusindeksin mukaan laskien reaalipalkkataso oli 1920-luvun puolivälissä edelleen kutakuinkin sama kuin ennen ensimmäistä maailmansotaa, joten torppien erottaminen ei kiristänyt työmarkkinoita. Pulavuosien aikana rahapalkat laskivat kaikkialla ja olivat alimmillaan 1932, mutta vakinaisessa palveluksessa olevat renkit ja

6. Väinö Linna, *Täällä Pohjantäiden alla I*, Neljäs luku, IV.

7. SVT III 38:1, 7 ja taul. 58; SVT VI 98:2, taul. 22.

8. Jutikkala-Nikander *Suomen kartanot ja suurtilat III* 110.

9. Työaikalaki 27.11.1917 ei koskenut maanviljelyä. Vrt. myös Valtiopäivät 1947, HE 103.



*Juvalla sijaitsevan Koikkalan (Hanebergin) kartanon alustalaisia.*

piiat saivat edelleen entiset asunto- ja ruokaetunsa, joten lasku koski vain rahapalkan osuutta. Pahempi oli se, että myös maatalouden piirissä moni jäi kokonaan työttömäksi.

Kartanoille halvasta työvoimasta oli vähän iloa. Vanhaan kartanotalouteen kuului omavaraisuus, jossa suurin osa tuotannosta kulutettiin omassa taloudessa, mutta on laskettu, että jo 1930-luvun alussa suurtilojen maataloustuotteista meni yli 70 % myyntiin. Tuotteiden myyntihinnat putosivat 1928–32 keskimäärin lähes 30 %, voikilon torihinta laski peräti 37 mk:sta 23 mk:aan. Kun mm. velkojen korot ja kuoletukset pysyivät ennallaan, Suomessa joutui konkurssitilaan yli 15 000 maatilaa. Muutama vuosisatainen herraskartanokin joutui pakkohuutokaupaan ja mm. kunnat ostivat niitä asutustarkoitukseen. Toisaalta kartanot saattoivat lykätä investointeja ja myös palkkakustannuksia voitiin vähentää yksinkertaisesti vähentämällä työvoimaa. Kun pulakaudesta selvittiin, 1920-luvulla alkanut rakennus-

kausi jatkui. Tulevaisuus tuntui valoisaalta.<sup>10</sup>

### **Väen ja tyylin hierarkia**

Kartanot olivat kartanoita vielä 1920- ja -30-luvuilla. Vanhoissa kartanoissa ja muilla suurtiloilla pyrittiin sisällissodan jälkeen myös tietoisesti nostamaan yhteiskunnallista statusta. Kartanon päärakennuksen olemukseen kuului, että se oli ympäröivästä asutuksesta erillään, mieluummin pihaan johtavan suoran puistokujan päässä ja ainakin keskiosaltaan kaksikerroksinen. Kartanoon kuuluivat edelleen ja ehdottomasti myös laajat pellot ja runsas palkollisväki.

Kartanoissa vallitsi vahva hierarkia, jonka huipulla oli kartanon herra ja muu perhe. Palkolliskunnasta ylinnä oli vouti tai pehtori, jota usein on verrattu piiskuriin, mutta jonka toimenkuvaa pitäisi verrata mieluummin purjelaivan kapteeniin, joka ohjaa varustajan omistamaa alusta. Seuraavana oli tavallisesti opin käynyt karjakko, sitten ajuri tai kuski sekä kartanon oma seppä. Hei-

tä seurasivat sisätiloissa toimivat kotiopettaja, lastenhoitaja, emännöitsijä ja sisäpiiat. Vasta sitten tulivat ulkotöitä tekevät rengit ja navettapiiat, naimisissa olevat ensin. Muita mahdollisia olivat puutarhuri, metsänhoitaja, mylläri yms., joilla oli lähinnä palkasta riippuva sijansa hierarkiassa. Mm. Halikon Joensuussa oli henkikirjan mukaan myös ”mamselli”.<sup>11</sup>

Kaiken kaikkiaan maailmansotien välinen kausi, 1920- ja -30-luku, oli kartanolaitoksen todellinen, mutta samalla viimeinen kukoistuskausi. Kokonaan uusia päärakennuksia rakennettiin vain siellä, missä se oli välttämätöntä, kuten Laukossa, jossa uusi liikemiesomistaja Rafael Haarla rakennutti 1918 poltetun päärakennuksen tilalle linna-maisen päärakennuksen. Muualla rakennuksia täydennettiin, laajennettiin ja uusittiin vanhoja tyyliisuuntia noudattaen, sillä mitä vanhempi rakennus oli, sitä arvokkaampana sitä pidettiin. Maatalouden kehitys vaati myös runsaasti uusia talousrakennuksia ja pihapiirin ulkopuolella niissä voitiin käyttää uutta suoraviivaista funktis-tyyliä, jota päärakennuksissa ei hyväksytty. Kun toinen maailmansota keskeytti rakennustoiminnan, kartanoiden vanhat päärakennukset ovat nyt pääosin siinä kuosissa, minkä ne tuona maailmansotien välisenä aikana saivat.<sup>12</sup>

Kartanokulttuuriin kuului edelleen runsas keskinäinen vierailu. Se oli vanhaa perua, sillä jo pelkkä nuorten keskinäinen tutustuminen edellytti vierailuja muissa saman säädyn perheissä. Säädyn mukainen eli säädyllinen seurustelu olikin se, mikä viimeisenä erotti kartanoiden elämän talonpoikaiston elämäntavasta. Raja ei ollut jyrkkä, mutta selvästi tunnistettavissa. Eino Jutikkala kirjoitti muutama vuosi sitten Hämeäläisosakunnan juhlaulkaisuun lapsuudenmuistelmiaan,<sup>13</sup> joissa hän kertoo mm. tästä tapakulttuurista. Vielä 1920-luvulle tultaessa Jutikkalaa ympäröivä yhteiskunta muodosti neljä kerrosta. Ylimpänä oli ruotsia puhuva säätyläistö, seuraavana sellaiset rusthollit ja muut isot talot, joiden lapset kävivät oppikoulua, kolmantena oli tavallinen talonpoikaisto ja alimpana tilaton väestö, joka aikaisemmin oli jakautunut vielä torppareihin ja muihin. Tarkka luokitus määräsi myös, että mm. pianonvirittäjä sai talossa käydessään ruokailla isäntäväen kanssa, hieman halvemmat kävijät ruokasalissa isäntäväen jälkeen, seuraavat keittiön pöydässä ja vähäpätöisimmät palvelusväen pöydässä.

Juuri vierailut ja seurustelu sekä siihen liittyvä hieno pukeutuminen, kalliit kalusteet, ajurit vaunuineen yms. oli sitä loistoa, joka nyt kaikkein herkimmin liitetään vanhaan kartanokulttuuriin. Sen rinnalla oli kuitenkin toinen todellisuus, arkielämä. Eräs kartanon arvon mitta oli huoneiden lukumäärä, mutta osa huoneista saattoi olla kokonaan kalustamattomia. Palvelusväkeä saatiin tarvittaessa lisää mm. entisten alustalaisten perheistä.

Vieraista pidettiin hyvää huolta, mutta itse isäntäväki saattoi elää hyvinkin vaatimatonta elämää. Jutikkala kertoo mainituksa muistelmassaan isovanhempiensa ajasta, että lasten ollessa talvella koulukaupungissa hänen isovanhempansa nukkuivat ruokasalissa, mutta lisäksi siellä oli isoisan työpöytä, joten sama ruokasali oli myös työhuone. Arkipäiväiset askareet sujuivat sillä tavalla parhaiten, mutta vieraita kohdeltiin ja kestittiin vieraina. Se ei ollut sairautta, vaan järkevää vaatimattomuutta, mutta taustalla saattoi olla myös se, että kyseiset isovanhemmat olivat talonpoikaista perua ja että isoäitiä kutsuttiin loppuun saakka emännäksi eikä koskaan rouvaksi. On kuitenkin muistettava, etteivät kartanotkaan olleet yhdestä puusta veistettyjä. Sekä herraskaisuutta että talonpoikaisuutta oli yhä 1930-luvulla.

Vieraista pidettiin hyvää huolta, mutta itse isäntäväki saattoi elää hyvinkin vaatimatonta elämää. Jutikkala kertoo mainituksa muistelmassaan isovanhempiensa ajasta, että lasten ollessa talvella koulukaupungissa hänen isovanhempansa nukkuivat ruokasalissa, mutta lisäksi siellä oli isoisan työpöytä, joten sama ruokasali oli myös työhuone. Arkipäiväiset askareet sujuivat sillä tavalla parhaiten, mutta vieraita kohdeltiin ja kestittiin vieraina. Se ei ollut sairautta, vaan järkevää vaatimattomuutta, mutta taustalla saattoi olla myös se, että kyseiset isovanhemmat olivat talonpoikaista perua ja että isoäitiä kutsuttiin loppuun saakka emännäksi eikä koskaan rouvaksi. On kuitenkin muistettava, etteivät kartanotkaan olleet yhdestä puusta veistettyjä. Sekä herraskaisuutta että talonpoikaisuutta oli yhä 1930-luvulla.

10. K. T. Jutila ja J. H. Kontinen (1936) *Maatalouspuola Suomessa vuosina 1928–35* WSOY pass.; H. Rantatupa (2004) ”1930-luvun pulavuodet ja maatalouskiinteistöjen pakkohuutokaupat”, *Suomen maatalouden historia II*, 426; (1983) *Suomen taloushistoria III, Historiallinen tilasto*, Tammi 410, 448.

11. Kyseinen hierarkia näkyy rippi- ja henkikirjoissa paikoin vielä 1920-luvulla.

12. Esim. B. Lönnqvist (1995) *Vanhoja kartanoita Helsingin seudulla*, 13.

13. E. Jutikkala (2003) *Kartanoelämää Hämeessä 1900-luvun alussa. Kaikuja Hämeestä*, Hämeäläis-osakunnan 350-vuotisjuhlakirja (2003) 97.

Kartanoiden ulkoisen näyttävyuden rinnalla on kiinnitetty vähän huomiota siihen, että kartanot olivat kaiken aikaa yhdessä pappiloiden kanssa ympäristönsä aineellisen ja henkisen kulttuurin keskuksia. Kartanoiden omistajilla oli suvun, koulutuksen ja tuttavien kautta tavallista talonpoikaista laajemmat yhteydet jopa ulkomaille asti ja heillä oli myös paremmat taloudelliset mahdollisuudet ottaa käyttöön uusia koneita ja menetelmiä. Näin maanviljelyä, karjanhoitoa, rakentamista, sisustusta ym. koskevat uutuudet levisivät maaseudulle ennen muuta kartanoiden kautta. Kartanoiden kautta laajeni myös koulunkäynti.

Toisen maailmansodan ja erityisesti siirtoväen asuttamisen jälkeen tilanne muuttui. Kaikki kartanot pienenivät, osa katosi kokonaan. Kartanoille ominainen runsas työväki väheni ja katosi lopulta lähes kokonaan. Hevoset vaihtuivat koneisiin. Perinteinen omavarainen kartanotalous väistyi ja

tilalle tuli tiukka tehokkuuslaskenta. Vanhat kartanot ovat kuitenkin edelleen olemassa ja useimmat niistä ovat myös edelleen toimivia suurtiloja, joiden odotetaan kulkevan kehityksen kärjessä.

Kartano oli aikanaan perintö, joka takasi vakaan toimeentulon ja turvatun elämän, mutta nyt se saattaa perijästä joskus tuntua jo taakalta, joka ottaa enemmän kuin antaa. Toisaalta kartanoihin sisältyy edelleen oma kulttuurinen arvonsa. Kun satunnainen turisti käy vanhassa kartanossa, hänen silmänsä näkevät tavallisesti vain menneen loiston ja mahdin. Sen takana on kuitenkin ihmisen työ, se käten työ, joka näkyy rakennuksissa, puistoissa ja vuosisatojen aikana raivatuissa pelloissa, mutta myös se henkinen työ, jota kaiken suunnittelu, organisointi ja huolenpito on edellyttänyt. Se on ehkä ”historiaa, jota ei enää tarvita”, mutta se on kulttuuriperintö, jonka arvoa on vaikea rahassa mitata. ■